

גיליון מספר 44 – פברואר-מרס 2018

טיפים שימושיים לכתיבה - משולחנו של צוות העברית באכסניית הלשון במכללה¹

התאהבתי בה..... בלשון העברית.

על צורת הזוגי - משמעות ויצירה

סימנה של סיומת הזוגי [בניקוד]: –ים, [בכתיב מלא]: –יים, בתעתיק: *-ayim*

סיומת הזוגי מציינת סוג של כמות מדויקת - 2. הוספתה למילה (לבסיס) מציינת את משמעות ה-2, למשל, במקום לומר שני ימים (צירוף של שם מספר [שניים] ושם עצם [יום]) רווחת הצורה **יומיים**, ואין צורך להשתמש בשם המספר.

ככלל משמעות הזוגי בעברית ניכרת בתוספת הסימט –ים על פי רוב לצורת היסוד של המילה (הצורה המופיעה במילון) הן לזכר הן לנקבה; לכן יש לומר:

נקודתיים (מנקודה) ולא נקודתיים (מנקודות).

היסטוריה של הזוגי – על קצה המזלג

במקרא מוצאים צורות זוגי שהן זכר לתופעה קדומה; במקורותיה הכתובים של העברית ניתן למצוא עשרות בודדות של צורות כאלה. מרביתן של הצורות הן שמות עצם, למשל, רבים מאיברי הגוף. עם תחייתה של העברית צורות הזוגי שימשו בדיבור ובמילונים שונים, וחלקן אף שימשו שלא במשמעות של זוגי, למשל, **כיריים**. לצורות הזוגי הייתה עדנה בעיקר בשנות ה-30 וה-40 (בלשון העיתונות, הספרות והשירה); משוררים כאלתרמן וכשלונסקי השתמשו בצורות שכאלה ואף יצרו חידושים בדרך זו. אולם חלק גדול מהם נותר נחלת היצירות ולא חדר לשפת הדיבור. כיום משתמשים בדיבור בצורות הזוגי לציון כמויות (**אלפיים, מאתיים**), לציון זמן (**שבועיים, שנתיים**); ויש אף צורות זוגי - חידושים - ביצירות ספרות גם לילדים.

¹ ד"ר עדית שר מרכזת האכסניה

סוגים של צורות זוגי

אפשר לחלק את המילים המסתיימות בסיומת הזוגי [-ים] - צורות הזוגי- ל-3 קבוצות גדולות:

<p>מילים הגזורות בסיומת הזוגי ואין כאן עניין של דקדוק (מכונה גם זוגי מדומה מוחלט).</p>	<p>צורות רבים המנוגדות לצורות היחיד בלבד (מכונה גם זוגי מדומה או פסידו זוגי; כלומר, הצורות הללו משמשות לריבוי אין, למשל, *בְּרָכִים).</p>	<p>'זוגיים ממש' (מכונה גם זוגי טהור) מילים שצורת הזוגי שלהן שונה במשמעות הדקדוקית מן היחיד ומן הרבים.</p>
<p>דוגמות: כיריים, מאזניים, מצלתיים, שמיים.²</p>	<p>דוגמות: ברך, ברכיים; כתף, כתפיים; עין, עיניים.</p>	<p>דוגמות: שבוע, שבועיים, שבועות; חודש, חודשיים, חודשים; שנה, שנתיים, שנים; פעם, פעמיים, פעמים.</p>

חידושי מילים בסיומת הזוגי

ביצירות ספרות לילדים, כנזכר, ואף מפי הטף מוצאים חידושים של מילים בדרך הזוגי להבעת צרכים שונים; למשל, טורי (תשנ"ג),³ המביא חידושי מילים מן הסוג הזה ביצירות מביאליק, משלונסקי ואף מאלתרמן, מציין סיבות ליצירת חידושים באמצעות סיומת הזוגי: הרצון או הצורך לדייק במשמעות; מילוי מחסר באוצר המילים של השפה, למשל, כשנדרש לתרגם משפת לעז לעברית מבלי לפגוע בתכונות של המילה המיתרגמת. גם הטף, כנזכר, יוצר מילים בדרך זו לצרכים שונים ובעיקר ליצירת שמות של מכשירים, גם אם קיימת מילה המשמשת בשפתנו.⁴

דוגמות לחידושים של מילים בסיומת 'זוגיים ממש' ביצירות לילדים:

סְדָרְנִים (סדרן + ים) - הֵי סְדָרְן וְסְדָרְנִים! / שָׁמָּא אֵין לְכֶם אָזְנִים, / לֹא עֵינִים וְלֹא יָד, / לְהוֹפֵעַ לְכָאן מְיָד?! // (שלונסקי, מיקי מהו, 1947, עמ' 152).

אֶפְרוֹחִים (אפרוח + ים) - אֶצוּ-רְצוּ הַחֲצָרָה / צְמֹד-צְמֹד שְׁנָא וְצִירָה / וְעֵמְדוּ בְדָמוֹת סְגוֹל / אֶפְרוֹחִים וְחַרְגוֹל. // (שלונסקי, מיקי מהו, 1947, עמ' 33).

² שורצולד, א' (תשנ"ו), 'מילים בסיומת -ים בעברית: צורתן, יצירתן ושימושיהן', בתוך: מ' בר-אשר (עורך), **מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים מוגשים לשלמה מורג**, ירושלים: מוסד ביאליק, עמ' 341-358.

³ טורי, ג' (תשנ"ג), 'עלייתה ונפילתה של צורת הזוגי בלשון הספרות העברית החדשה', בתוך: ע' אורנן, ר' בן-שחר וג' טורי (עורכים), **העברית שפה חיה**, חיפה: אוניברסיטת חיפה, עמ' 101-118.

⁴ ברמן, ר' ושגיא, י' (1981), 'על דרכי תצורת-המילים וחידושן בגיל הצעיר', **בלשונות עברית חפ"שית**, חוב' 17, עמ' 31-62.

בנותים (בובות + ים) - בנות שְׁתִּים **בנותים**, / צלי וגילי עמי פה - / (ביאליק, שתי בנות, שירים ופזמונות לילדים, תשט"ו, עמ' ט).

אצבעים (אצבע + ים) **צפצופים** - (צפצוף + ים) **אצבעים** בין שְׁפִתִים, / **צפצופים** : מוק-מוקיון! / לא הוצאתי **מלותים**, / ומיד הבין - 'היא! / בוא, תראי את קונציון! // (שלונסקי, מיקי מהו, 1947, עמ' 44).

דוגמות לחידושי צורות-מכשירים בסיומת הזוגי מפי ילדים:

מבטים - במקום משקפיים (רבקאי, 1938, עמ' 63, גיל 1; 6).

מגזרים - מגזריים (רות ושניר, 1987, עמ' 26, גיל 2-3); וכן גזרתי את הציור עם **מגזרים** (גיל 0; 5).
מגזרים בפי הילדים הוא תחליף לצורה התקנית: מספריים.

דוגמות לחידושים של מילים בצורות זוגי משם ברבים + סיומת 'זוגי' (זכר ונקבה)

משוררים:

פלאותים (פלאות + ים) - אך שומע בלי אָזְנִים, / וְאֵלֶם שֵׁישׁ לוֹ פֶּה, / - זהו פְּלֵא-פְּלֵאֹתִים, / וממנו לא אָרְפֶּה! // (שלונסקי, אני וטלי, 1957, עמ' 43). לצורה "פְּלֵא", כידוע, שתי צורות ריבוי: "פְּלֵאִים" על דרך הזכר, "פְּלֵאוֹת" על דרך הנקבה.

אוזותים (אווזות + ים) - אֶז קֶפְצוּ הַתְּאֹטְרוֹנָה / **אוזותים** וְתִרְנָה: / - רק עֲבָרִית! / רק עֲבָרִית! עד שְׁכַל גְרוֹן הַצָּרִיד. // (שלונסקי, מיקי מהו, 1947, עמ' 143).

זנבתיים (זנבות [ריבוי על דרך הנקבה] + ים) - בְּכֶפֶר זְנָבִיוֹן לִפְנֵי יוֹמִים / נולד חֲמוֹר בֶּן זְנָבִיתִים - / הֶלְאָסֶר אוֹ לְהַרְשׁוֹת / לְהַזְדַּבֵּב בְּשָׁנֵי זְנָבוֹתֵי? // (שלונסקי, עוץ לי, 1991, עמ' 18).

טורי (שם, עמ' 106) מציין סטיות מן הדרך הנורמטיבית ביצירת הזוגי אצל משוררים, למשל, יצירת הזוגי משם ברבים ולא משם בנפרד (הדוגמות לעיל) והתייחסות אל שם עצם ממין זכר, שריבוי על דרך הנקבה, כאילו היה שם עצם ממין נקבה (זנב-זנבות- <זנבתיים>; פלא-פלאות- <פלאותים>).

ילדים:

קוקיותים - (קוקיות + ים) אימא היום אני רוצה **קוקיותים** (גיל 6; 4).

אתמולותים - (*אתמולות + ים) אתמולותים הלכנו להצגה של דרדסים (גיל 6; 5).

לצורה-חידוש **אתמולותים** קדמה יצירה של צורת ריבוי על דרך הנקבה (כמופיע בסוגריים); ייתכן כהיקש ל"מחרתים".

גם חידושו של חנניה ריכמן מעיד על כוחה של יצירה הבאה לשרת את החריזה:

נמוק והפוכו

הביאה אמא בסלה/

הביתה עוגתים:/

אחת קטנה, אחת גדולה -/

לדני ואפרים.//

"מדוע, אמא, כה קטן/

חלקי משל אפרים?"/

"כי גם אתה קטנת, דן,/

מפנו בשנתים!"/

"ויבכו, מגיע לו פחות!"/

השיב לה דן בגנאי:/

"הן הוא התחיל לזלול עוגות/

שנתים לפני!"/

(צרור הומור לצעיר-הדור, 1969, עמ' 73).